

HUMÁNNÍ GEOGRAFIE

I. ročník

SOUČASNÉ ZMĚNY VE VYSPĚLÝCH EKONOMIKÁCH

Nové ekonomické geografie zemí vyspělých ekonomik (Evropa, Severní Amerika, Australasie a Japonsko) odrážejí několik zásadních tendencí – mezi nejdůležitější patří především prudký pokles zaměstnanosti v průmyslu (sekundéru) a odpovídající nástup zaměstnanosti v terciérním sektoru. Tyto změny se samozřejmě odrazily ve fungování veřejných ekonomik vyspělých států a v profesní struktuře místních trhů práce.

Pokles zaměstnanosti v průmyslu

Jde patrně o nejviditelnější změnu současných ekonomik. Zatímco v roce 1960 vytvářel zpracovatelský průmysl v 15 nejprůmyslovějších zemích OECD 25 – 45 % HDP a podobný podíl si držel i ve struktuře zaměstnanosti, podobné ukazatele z roku 1990 už hovoří pouze 15 – 25 %.

Ústup průmyslové výroby byl nejzřetelnější především v tradičních průmyslových oblastech severovýchodní Evropy. Ve Velké Británii zmizelo mezi lety 1966 a 1976 1 milion pracovních míst v průmyslu.

Nebylo by však pravdivé popisovat neomezený pokles napříč veškerými průmyslovými odvětvími. Lze vyčlenit minimálně 3 základní typy průmyslových aktivit, které navzdory popisované deindustrializaci zaznamenávaly růst zaměstnanosti:

1. průmyslová odvětví založená na intenzivním výzkumu a vývoji – patří sem např. výroba letadel, elektroniky, robotika, jaderná zařízení, sofistikovaná chemická výroba, apod.
2. sofistikovaná montážní/finalizační odvětví – komunikační zařízení, automatické skladování, environmentální technologie, apod.
3. módně orientovaná odvětví – vysoce kvalitní oděvy, nábytek, hudební nástroje, apod.

Deindustrializace

Pojem deindustrializace je klíčovým konceptem postindustriální Evropy a je definován jako dlouhodobý úbytek zaměstnanosti ve výrobním sektoru. Úpadek odvětví může být způsoben různými důvody – vyčerpáním zdrojů, zvýšením ceny vstupních surovin, novou intenzivnější technologií, zámořskou konkurencí, odstraněním podpor, poklesem poptávky...

Rozlišují se dva typy deindustrializace:

1. *pozitivní – v případě, kdy odvětví redukuje pracovní sílu jako důsledek vzrůstu produktivity práce. Jde o povzbuzení konkurenceschopnosti a v ideálním případě je uvolněná pracovní síla absorbována terciérním sektorem;*
2. *negativní – úpadek odvětví v důsledku neefektivity produkce či neadekvátní infrastruktury. Uvolnění pracovní síly vede většinou ke zvýšení nezaměstnanosti.*

Deindustrializace je koncentrována právě do regionů založených na výrobě s tradicí 19. století – Brémy, Utrecht, oblasti Anglie – kdy ztratily mezi roky 1973 a 1983 20% jejich výrobní základny. Porúří, Sheffield, Bilbao se pokusily o tzv. reindustrializaci za podpory regionálních politik.

Deindustrializací byly logicky postiženy zdaleka nejvíce ty regiony, jejichž ekonomiky stály na fordistickém způsobu průmyslové výroby. V takovýchto regionech deindustrializace vytváří spirálu zřetězených dopadů:

- ▶ zřetězený úpadek vertikálně provázaných odvětví (např. těžba rudy/těžby uhlí – produkce oceli – stavba lodí);
- ▶ zpětné vazby na malé dodavatelské firmy vzniklé restrukturalizací velkých společností hledajících nové výrobní programy a nové trhy;

- ▶ vymizení neefektivních firem intenzivně využívajících lidskou práci (např. textilky) zanechávajících v regionu pouze specializované či finalizační výroby závislé na dodávkách polotovarů z jiných regionů;
- ▶ vedlejší efekty vzrůstající nezaměstnanosti a propadu příjmů s negativním vlivem na úroveň regionální poptávky a podnikatelské prostředí.

Mnoho regionů, resp. velkých průmyslových měst bylo nicméně úspěšných v přechodu od tradičních oborů průmyslu k oborům pokročilé ekonomiky (příkladem může být například německé Porúří či vybraná anglická města – např. Sheffield).

Růst sektoru služeb

Růst terciérního sektoru byl podpořen několika vzájemně provázanými procesy:

1. Vzrůstající geografická specializace, která charakterizovala průmyslovou éru měla vliv nejen na rozvoj obchodu, ale také generovala nové pracovní příležitosti a investice do služeb s obchodem spojených – doprava, komunikace, velkoobchod a distribuce. Rovněž vznikaly služby, které pomáhaly udržovat podnikům jejich specializaci – marketing, design, reklama, účetnictví (tzv. služby pro podniky).
2. Trh byl nasycen masově vyráběnými (a stále levnějšími) produkty a ponechával tak spotřebitelům možnost utrácet stále rostoucí objem jejich příjmů za zábavu a různé druhy osobních služeb (tzv. spotřebitelské služby).
3. Nasycenost trhu v průmyslových odvětvích nutila firmy hledat cesty, jak zlevnit výrobu. Jedna z cest byl široký výzkum a vývoj (R&D = research & development) a související růst služeb v tomto oboru.
4. Velký počet pracovních míst byl vytvořen ve veřejném sektoru v souvislosti s tím, jak vlády nabíraly odpovědnost za sociální stabilitu a vyrovnaný socio-ekonomický rozvoj.

Například ve Velké Británii vzrostla zaměstnanost ve službách mezi lety 1946 a 1990 o 75 %. Ne všechny typy služeb však zaznamenávaly stejně rychlý růst – nejméně razantně rostly spotřebitelské služby a maloobchod, nejrychleji pak služby pro podniky a veřejné služby.

Související změny na trhu práce

Vzestup služeb nebyl v žádném případě schopen pokrýt úbytek pracovních míst ve výrobě. Výsledkem pak byla vzrůstající nezaměstnanost. Regionální struktura dopadů ekonomické recese projevující se mj. právě zvýšenou nezaměstnaností zasáhla zejména průmyslová jádra Evropy (SV Francie, západní Belgie).

Mezi významné změny patří ovšem i posuny ve struktuře pracovní síly. Byl zaznamenán pokles podílu zaměstnanosti v dělnických profesích (blue collars jobs) a vzrůst podílu nedělnických pracovních míst (white collars). Zde je nutné poznamenat, že v kategorii „white collars“ existují extrémní rozdíly např. mezi manažerskými funkcemi a rutinní administrativní prací, stejně jako existují rozdíly mezi rutinní obsluhou strojů a vývojáři těchto strojů. Extrémní polarizace tedy vzniká mezi vysoce kvalifikovanou pracovní silou (která je více flexibilní) a pracovní silou nekvalifikovanou či semi-kvalifikovanou. Častým jevem se stává práce na částečný úvazek či tzv. brazilianizace práce (práce smluvně vázaná k určitému projektu). Dalším důležitým znakem je pracovní a tím i ekonomická emancipace žen.

Prostorová reorganizace vyspělých ekonomik

Typickým současným jevem je tzv. regionální decentralizace, tj. proces, kdy velké firmy uzavírají své výrobní pobočky ve vyspělých metropolitních regionech a přesouvají je do regionů periferních, ekonomicky zaostalejších. Zde rozlišujeme tzv. **branch-plant industrializaci** (firmy umísťují své pobočky do starých upadajících průmyslových regionů, aby zde využily dostupnou a současně kvalifikovanou pracovní sílu) a **difúzní industrializaci** (firmy vyhledávají pouze levnou pracovní sílu v periferních venkovských regionech). Branch-plant investice tedy směřují do aktivit náročných na kvalifikovanou pracovní sílu a technologie, které zároveň vyžadují dobré dopravní spojení (což většinou staré průmyslové

oblasti splňují). Difúzní investice pak sledují čistě levnější náklady na pracovní sílu, pozemky či nízkou organizovanost dělníků v rurálních periferních oblastech.

Je faktem, že některé oblasti postižené deindustrializací dokázaly postupně přes sled branch-plant investic a montážních závodů přilákat zpět vědecko-výzkumné aktivity či řídicí funkce a tím znovu oživit regionální ekonomiky. Na druhou stranu je tento typ investic extrémně citlivý na výkyvy globální ekonomiky a vůči fluktuaci světového trhu otevírá i regionální ekonomiku.

Specifickým prostorovým jevem je **tzv. metropolitní decentralizace** - jde o ústup průmyslových aktivit z centrálních měst do příměstských oblastí. Velice často jsou tak vytvářeny problematické nevyužité a zanedbané oblasti (tzv. brownfields).

Zmiňovaný prostorový ústup se však týká většinou pouze průmyslových činností a pouze vnitřních měst. Naopak metropolitní regiony jako celky se stávají stále silnějšími koncentracemi produktivních činností/ekonomických aktivit. Firmy zde využívají především tzv. **aglomeračních úspor**, tj. ekonomických úspor pramenících využívání velkého pracovního trhu, velkého množství spotřebitelů, z přítomnosti specializované infrastruktury (letišť, vysoké školy, kongresová centra, datové sítě, apod.). Navíc kvalitní dopravní spojení umožňuje firmám obsluhovat trhy v menších městech ze zázemí velkého metropolitního regionu.

Do velkých městských aglomerací se rovněž přednostně stahují specifické typy výrob – jde zejména o produkce s vysokou přidanou hodnotou (např. počítačové programy, vybavení domácností, módní zboží, apod.). Jejich motivem je přístup k velkému sofistikovanému trhu v ranných fázích vývoje jednotlivých výrobků.

Stejně tak velká skupina služeb je přitahována velkými aglomeracemi – řada z nich je založena na kontaktech s ústředními velkými podniky, s ostatními službami (služby pro podniky) či znovu vyžaduje velký městský trh (specializované spotřebitelské služby).

Navíc, jak je uvedeno výše, systém flexibilní produkce je založen na kvalifikované pracovní síle, pracující často na krátkodobé úvazky – v této situaci je nutný velký a flexibilní rezervoár pracovní síly, který nabízí pouze velká městská aglomerace.

Současná masivní prostorová reorganizace ekonomiky by nebyla možná především bez obrovského rozvoje telekomunikačních a dopravních technologií, které nabízejí možnost intenzivních interakcí bez potřeby geografické blízkosti. Hlavním stimulem pro permanentní reorganizaci je ovšem vysoce konkurenční prostředí, ve kterém se firmy pohybují. V současné globalizované ekonomice jsou již pouze minimálně chráněny regulacemi národního státu a čelí velké mezinárodní konkurenci. Z tohoto důvodu je rutinní produkce velice mobilní a reaguje citlivě na cenu práce. Naopak řídicí a vývojové aktivity jsou geograficky ukotveny přítomností kvalifikované pracovní síly.

Rada autorů hovoří o tzv. mezinárodní dělbě práce a popisují vztah mezi úrovní podnikové hierarchie a její prostorovou lokalizací:

úroveň podnikové hierarchie	typ oblasti			
	hlavní regiony (např. Londýn, New York)	metropolitní	regionální centra (např. Brusel)	periferie (např. Jižní Korea nebo Irsko)
1. dlouhodobé strategické plánování	A			
2. řízení poboček	D		B	
3. výroby, rutinní práce	F		E	C

Neorganizovaný kapitalismus – shrnutí

Ekonomické prostředí po odeznění tzv. fordistického způsobu výroby lze charakterizovat pomocí 3 hlavních procesů:

1. Běžná pracovní síla je stále silněji nahrazována stroji (robotické systémy v továrnách, technologie na zpracování informací v úřadech) – současně však vzniká poptávka po pracovní síle schopné tyto nové technologie obsluhovat či vyvíjet.

2. Vytváření nové mezinárodní a mezi-regionální dělby práce. Velké korporace využívají velkých pokroků v dopravě a telekomunikacích pro flexibilní umisťování svých řídicích, vývojových či výrobních jednotek.
3. Mění se role státu a veřejného sektoru – vlády či regionální správy se postupně zbavují (či jsou zbavovány) své sociální a regulační role a přecházejí do pozice podnikatelské – prostřednictvím nejrůznějších nástrojů (podpora vzdělávání pracovní síly, investiční pobídky) se snaží přilákat investice firem.

Mezi další charakteristiky této ekonomické etapy lze zahrnout také:

- ▶ oddělení financí od průmyslu, zrychlený pohyb kapitálu přes hranice národních států;
- ▶ podstatný pokles tradiční dělnické třídy a související nárůst třídy pracovníků ve službách;
- ▶ nezávislost velkých výrobců na regulacích a kontrole ze strany národních států;
- ▶ zmenšování průměrné velikosti firem, vzrůst sub-kontraktů a „vývozu“ pracovně náročných aktivit do periferních regionů.

Související literatura

- ➔ KNOX, P. (1994): *The Geography of the World Economy*. Edward Arnold, London, 436 s.
- HAGGETT, P. (2001): *Geography: A Global Synthesis*. 672 s.
- GIDDENS, A. (2001): *Sociologie*. Praha, Argo, 595 s.